Andrei Avram

REFLEXELE GRUPULUI CONSONANTIC [xv] ÎN CUVINTELE ROMÂNEŞTI ÎMPRUMUTATE DIN VECHEA SLAVĂ ŞI DIN SLAVONĂ

1. Cuvintele din categoria indicată în titlul contribuției de față sunt foarte puține, dar ele prezintă interes din punctul de vedere al foneticii istorice a limbii române, întrucât transformările pe care le-au suferit de-a lungul timpului pun în evidență fenomene în măsură să conducă la formularea unor concluzii cu caracter general referitoare la tratamentul grupurilor consonantice de tipul «fricativă surdă + [v]».

2. Consoana slavă notată [x] conform sistemului de transcriere fonetică al Asociației Fonetice Internaționale (în dialectologia românească se foloseşte o literă grecească: [χ]) este o fricativă velară. În legătură cu fricativa din cuvinte ca *duh*, *hohoti*, *hrană*, scrisă x în textele cu grafie chirilică, se pune întrebarea dacă ea era velară sau – ca în majoritatea covârşitoare a cazurilor din dacoromâna actuală – laringală. În ce ne priveşte, credem că este justificată presupunerea potrivit căreia în trecut [x] era mai frecvent decât astăzi, predominant fiind însă [h], cvasi-generalizat ulterior; aşadar utilizarea unei singure litere din alfabetul fonetic, [h], pentru notarea sunetului corespunzător literei x are oarecum un caracter convențional. Pentru simplificare, în unele contexte se poate vorbi despre o fricativă sau spirantă p o s t p a l a t a l ă sau p o s t e r i o a r ă, desemnându-se prin aceşti termeni atât velara, cât şi laringala.

Inventarul fonologic al limbii române s-a îmbogățit cu o fricativă postpalatală ca urmare a influenței slave. După ce menționează că „româna nu poseda nicio consoană de acest tip (*h* dispăruse încă din latină)", Al. Rosetti (1986, p. 315) scrie: „spiranta laringală surdă a fost introdusă în limbă odată cu termenii următori" (sunt citate, în continuare, alături de termenii vechi slavi corespunzători, trei cuvinte care conțin un /h/ în limba literară actuală şi şase în care actualul /f/ a luat locul unui mai vechi /h/: *har, hohoti, hrană*; *pofti, praf, vârf, vifor, vraf, zăduf*). Considerăm neîntemeiată părerea conform căreia /h/ exista în română îmainte de influența slavă (vezi, de exemplu, Brâncuş 1983, p. 87); după opinia noastră (Avram 2008) *hameş* „(om) lacom" nu este un cuvânt autohton, ci un împrumut din sârbă.

3. După toate probabilitățile, ceea ce am spus despre sunetele corespunzătoare, în limba veche, fonemului /h/ în general este valabil, cel puțin în linii mari, şi pentru situația în care fricativa postpalatală era primul element al unui grup consonantic. Aici se pune însă o a doua întrebare, după cea care a constituit obiectul paragrafului

LR, LX, nr. 1, p. 4–9, Bucureşti, 2011

BDD-A514 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:13 UTC)

precedent: exista grupul /hv/ (= [hv] ori, eventual, [xv]) sau succesiunea de litere xv din xvalõ, de exemplu, este doar o grafie fără acoperire fonetică, (imitație după un model slavon), folosită, în locul grafiei f, care ar fi corespuns realității?

Iată, mai întâi, răspunsul dat, indirect, acestei întrebări în DA, unde, s. v. *fală*, citim: „La vechii scriitori, care ştiau slavoneşte, scris şi: *hvală*, *hfală*". În acelaşi articol de dicționar, etimologia lui *fală* este prezentată astfel: „Din paleosl. *hvala*. Împrumutat din vreun dialect slav care pronunța *fala*, ca bulgarii (*falъ*) şi sârbii (*fala*)". (La fel este prezentată etimologia verbului *făli*.) Ar rezulta aşadar că nu vechea slavă este sursa directă a cuvântului românesc în discuție (cum se admite în unele dicționare), ci un idiom slav în care [xv] devenise [f], ceea ce, se înțelege, implică interpretarea grafiilor *hv*, *hf* (respectiv, xv, xf) din textele noastre vechi ca neconforme cu realitatea fonetică (fonologică).

O părere opusă celei din DA cu privire la modul în care trebuie interpretate grafiile *hv* şi *hf* a exprimat N. A. Ursu (1974, p. LIII). După ce menționează că a transcris „ca atare" grafiile alternante xv ~ xf şi sv ~ sf din cuvinte cum sunt cele devenite *fală*, respectiv, *sfadă*, grafii întâlnite la Dosoftei, VS, cercetătorul citat adaugă: „Nu am putut conchide că grafiile xvalõ, ¥rßtßvnik, ¥rßtvõ, ¥rßtvi, svadõ, svarõ, svat [...] reprezintă doar un reflex al grafiei cuvintelor respective în slavonă".

4. Împotriva explicației date în DA lui [f] din rom. *fală* – preluarea unui sunet slav identic – poate fi invocată, în primul rând, constatarea că în cuvintele corespunzătoare din bulgară şi din sârbă nu este nicidecum inexistent grupul consonantic format dintr-o fricativă postpalatală şi [v]: vezi, de exemplu, DBR (găsim varianta din bulgara literară *хвала*, dar nu şi varianta dialectală *фала*); HSFR (de la *fala* se trimite la varianta din sârbo-croata literară *hvala*). Formula „ca bulgarii şi sârbii" din DA, referitoare la vorbitori ai unui dialect slav care pronunțau [f] în loc de [xv] (vezi paragraful anterior) este deci inadecvată. Aşa stând lucrurile, nu se poate susține că româna a intrat în contact, neapărat, cu dialecte slave inovatoare, nu (şi) cu dialectele care conservau grupul [xv].

În al doilea rând, dacă grafia *hv* – întâlnită nu numai la învățați ca Dosoftei, ci şi în texte scrise de persoane cu mai puțină ştiință de carte (vezi *hvălindu-se*, într-un document din 1593; DÎR, p. 181 şi indicele de cuvinte, s. v. *făli*) – ar putea fi, în principiu, pusă pe seama faptului că cei care o foloseau „ştiau slavoneşte" (vezi § 3), nu se poate spune acelaşi lucru despre grafia *hf*, coexistentă cu cea dintâi în textele vechi (uneori chiar în acelaşi text).

După părerea noastră cele două grafii reprezintă două stadii ale procesului prin care de la [xv] din slavă s-a ajuns la [f] din româna actuală. În primul sunt menținute articulația posterioară a primului element al grupului (cu sau fără transformarea velarei în laringală) şi sonoritatea elementului următor; în al doilea stadiu avem a face cu un grup consonantic alcătuit din două fricative surde (apărut prin acomodare progresivă: [hv] > [hf]). Grafia *f*, cea mai nouă, nu pune probleme; ea corespunde, evident, stadiului de evoluție la care s-a ajuns prin eliminarea primului

BDD-A514 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:13 UTC)

element al grupului [hf]. Transformările menționate s-au produs nu numai în cuvintele de origine slavă, ci şi într-un împrumut din turcă; vezi DA, s. v. *cafea*, unde figurează variantele vechi *cahve* şi *cahfea* ale acestui cuvânt.

Este adevărat că nu lipsesc exemplele sigure de folosire a grafiei xv cu valoarea de /f/. S-a arătat însă (Mareş 1996, p. 176–178) că în textele caracterizate prin această particularitate grafică rară – explicabilă prin influența slavonei de redacție sârbească – secvența de litere în discuție apare nu numai în cuvinte ca *hvală*, ci şi în *fi*, *fost* etc., forme în care labiodentala nu a fost niciodată precedată de o fricativă postpalatală. Echivalența *hv* = /f/ în unele texte, în cuvinte de diverse origini, constituie o problemă distinctă de cea a evoluției grupului consonantic [hv] (< sl. [xv]) în limba română.

5. Părerea expusă în paragratul precedent este sprijinită de ceea ce se ştie despre evoluția grupului consonantic [sv] (vezi în special Gheție/Mareş 1974, p. 136–139, şi, acum în urmă, Avram 2006a).

Faptul că în limba veche exista grupul [sv], alături de [sf], în cuvinte ca *sfddă*, grafia *sv* nefiind deci lipsită de o bază fonetică (fonologică), ne îndreptățeşte să considerăm pe deplin plauzibilă interpretarea grafiei *hv* ca echivalent al grupului consonantic [hv] în forme ca xvalõ (Dosoftei, PV, p. 840; cuvântul este glosat de editor „falã, glorie, slavă, măreție, faimă”), poxvßlim´ „lăudăm, slăvim” (Dosoftei, L, p. 258). În ambele cazuri prezența unei consoane surde înaintea sonorei [v] se explică printr-o particularitate fonetică a acesteia din urmă asupra căreia am atras atenția cu alt prilej (Avram 2006a, p. 49–50).

Pe de altă parte, ştiind că *svadă*, *svat* etc. au devenit, prin acomodare progresivă, *sfadă*, *sfat* etc., este firesc să admitem că prin acelaşi fenomen grupul [hv] a putut să se transforme în [hf], de unde rezultă că este justificată fonetic şi grafia xf, în xfalõ (Dosoftei, PV, p. 172), de exemplu. Un argument în favoarea părerii că aşa s-au petrecut lucrurile ne este oferit de prezența lui *pohfală* „laudă, fast, trufie etc.” în scrieri ale unor autori din secolele al XIX-lea şi al XX-lea (C. Conachi, M. Sadoveanu; vezi DA, s. v.; este atestată, printre altele, şi varianta *pofală*, apărută prin simplificarea care s-a produs şi în *hfală*, devenit *fală*).

Grupul [hf] din *pohfală, pohfăli, pohfălos* este, evident, un fonetism intermediar între cele două întâlnite, în unul dintre membrii familiei de cuvinte avute în vedere, la Dosoftei, L: cel mai vechi în poxvßlim´ (vezi mai sus), cel mai nou în pofßlinO (p. 256). Succesiunea de transformări fonetice [hv] > [hf] > [f] este perfect paralelă cu succesiunea [sv] > [sf] > [f], din punctul de vedere al naturii înseşi a acestor transformări. Deosebiri între soarta lui [hv] şi cea a lui [sv] există doar în ce priveşte numărul cuvintelor care ilustrează fenomenele fonetice în cauză şi statutul diverselor variante în limba de astăzi (variante literare, populare sau regionale, învechite, frecvente sau rare).

Cum am mai spus (§1), împrumuturile din vechea slavă sau din slavonă care pun problema reflexelor grupului consonantic [xv] sunt puține. Adăugăm acum că

BDD-A514 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:13 UTC)

nu toate s-au păstrat în limba actuală; vezi, la Dosoftei, L, p. 268, xvaliñele „laudele” (în DA nu figurează nici *hvalită*, nici **falită* sau **fălită*). În poziție inițială vechiului grup [hv] îi corespunde astăzi exclusiv [f]. Am văzut însă că în interiorul cuvântului, alături de [f], este atestat stadiul de evoluție anterior, [hf]: *pohfală* (variantă aleasă ca titlu de articol în DLR). Alte câteva slavonisme sau derivate de la ele (înregistrate în DLR cu mențiunea „învechit”) au variante cu [hv] şi cu [hf]: *pohfăli, pohfălisi, pohvălenie*. În familia unui singur cuvânt, literar şi, în acelaşi timp, cunoscut (cu diverse sensuri) în toate graiurile dacoromâne, secvenței [xv] din slavă îi corespund astăzi atât [f], cât şi [v]: *vâlvă* (din slavonul vlßxva; DLR). Aici ne aflăm în prezența unui caz particular: în varianta cea mai veche a cuvântului, [hv] este parte componentă a unui grup mai complex, triconsonantic, de la care s-a putut ajunge la [v] în cel puțin două moduri: *vâlhvă* > *vâlvă* (prin eliminarea lui [h], fenomen care nu s-a produs atunci când secvența [hv] nu era precedată de consoană); *vâlhvă* > **vâlhfă* > *vâlfă* şi, apoi, *vâlfă* > *vâlvă*, prin asimilare (cf. *vifor* > *vivor*). În DLR, s. v. *vâlvă*[1], figurează, printre altele, variantele *vâlfă* şi *vâlhvă*, precedate de mențiunea „învechit şi popular”. Prima – cu [f] corespunzător vechiului grup [hv], ca în *fală* – este, într-adevăr, populară şi în zilele noastre (mai ales ca denumire a unei ființe mitologice). Cealaltă însă, cum reiese din citatele date în dicționar, nu se întâlneşte în texte care reflectă limba epocii moderne; prin urmare, nu poate fi vorba despre un reflex [hv] al grupului slav [xv] în româna actuală (varianta *vâlhv* – atestată într-un text coresian sub forma articulată *vâlhvul* „magul” –, cu [hv] în poziție finală, s-ar fi transformat, desigur, în **vâlv* sau în **vâlf*). Rezumând: după producerea acomodării progresive [hv] > [hf], grupul format din două fricative surde a devenit în general [f] (*fală*, *pofală*; poate, şi *vălfă* < **vâlhfă*); stadiul de evoluție [hf] este rareori întâlnit în limba modernă (*pohfală*).

Foarte diferit de raportul dintre [hf] şi [f] este cel dintre [sf] şi [f], atât din punct de vedere statistic, cât şi sub alte aspecte. Cu rezervele impuse de faptul că inventarul de cuvinte care ne stă la dispoziție este limitat, putem spune că în primul caz consoana unică reprezintă, în româna literară contemporană, regula, iar grupul consonantic excepția. De remarcat, în plus, că *fală* (şi familia lui) ocupă în vocabular o poziție incomparabil mai importantă decât cea a lui *pohfală*, element periferic. În cel de al doilea caz grupul consonantic este astăzi net preponderent, atât în limba literară, cât şi în graiuri. *Feştilă* (< v. sl. *svěštilo*) este, probabil, singurul cuvânt în care grupului [sv] din etimon îi corespumde exclusiv [f] pretutindeni (începând cel mai târziu din secolul al XVII-lea; vezi DA, s. v.; nu sunt înregistrate variante cu [sv] sau cu [sf]). Cuvinte importante ca *sfat*, *sfânt* nu au devenit nicăieri **fat*, **fânt*. Simplificarea [sf] > [f] s-a produs însă, în unele graiuri sau în unele idiolecte – ca şi în cuvântul devenit *feştilă* –, în *sfârşi*, *sfeşnic*, *sfeştanie*, iar fluctuațiile de tipul *sfârşi* ~ *fârşi* (întâlnite şi în cuvinte care nu provin din slavă: *sfulgera* ~ *fulgera*; vezi DA, s. v. *fulgera*) au determinat – cum credem că am reuşit să arătăm (Avram 2006b, p. 130–131) – apariția unui [s] neetimologic în *sfăt* „paracliser” (< *făt* < lat. *fetus*).

BDD-A514 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:13 UTC)

Faptele de amănunt prezentate şi comentate în cuprinsul acestui paragraf nu anulează semnificaţia paralelismului dintre reflexele în limba română ale grupurilor consonantice slave [xv], pe de o parte, şi [sv], pe de altă parte.

6. Pe lângă postpalatala [h] şi dentala [s], o a treia fricativă surdă, [ş], poate să fie urmată de [v] (nu sunt însă posibile grupurile [fv] şi [ĥv]). Sonora [v] a devenit uneori [f], prin acomodare progresivă, şi când era precedată de prepalatala [ş], întocmai ca atunci când era element component al grupurilor [hv] şi [sv]: *şvaiţer* > *şfaiţer*, de exemplu. De notat însă că [ş] urmat de labiodentala [v] s-a dovedit mai rezistent decât [h] şi [s] în aceeaşi poziţie şi că acomodarea produsă în mai vechiul grup [şv] a fost câteodată nu progresivă ([şv] > [şf]), ci regresivă: *şvaiţer* > *jvaiţer* (cf. Avram, 2006a, p; 52–53). În cuvintele de origine veche slavă acomodarea regresivă nu a avut loc în grupul [sv] – *svânt* nu s-a confundat cu forma verbală *zvânt* –, dar ea a putut să se producă în grupul [hv], fără consecinţe pe planul grafiei (fricativa postpalatală sonoră fiind fonologic identică cu cea surdă). Paralelismul dintre transformările grupurilor [hv], [sv] şi cele suferite de grupul [şv] (în limba literară sau/şi în diverse alte aspecte ale dacoromânei) nu merge aşadar decât până la un punct:

[hv] > [hf] > [f] *hvală* > *hfală* > *fală*
[sv] > [sf] > [f] *sveşnic* > *sfeşnic* > *feşnic*
[şv] > [şf] – *şvaiţer* > *şfaiţer*

7. Este evident că prin cele câteva observaţii de mai sus ne-am pronunţat, implicit, în favoarea soluţiilor adoptate de N.A. Ursu în problema interpretării grafiilor xv şi sv din scrierile lui Dosoftei.

Pe un plan mai larg, considerăm că cele arătate în articolul de faţă cu privire la grafia *hv* (vezi, de asemenea, despre *sv*, Avram 2006a şi bibliografia citată acolo) – în acord cu o părere exprimată de eminentul cercetător care ne-a precedat – pledează în favoarea unui principiu metodologic: trebuie avut în vedere faptul că o grafie din textele româneşti vechi care pune probleme de interpretare poate să fie identică cu una obişnuită în textele slavone şi, în acelaşi timp, să se explice nu prin influenţa acestora, ci printr-o realitate lingvistică românească.

BIBLIOGRAFIE

Avram 2006a = Andrei Avram, *Despre grupul consonantic [sv] în limba română*, în *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*. Volum îngrijit de Violeta Barbu şi Alexandru Mareş, Bucureşti, p. 47–54.

Avram 2006b = Andrei Avram, *Comentarii şi ipoteze etimologice*, Bucureşti.

Avram 2008 = Andrei Avram, *Etimologia cuvântului **hameş** şi problema originii lui /h/ în limba română*, în *Omagiu lui Victor Vascenco la 80 de ani*. Volum coordonat de Antoaneta Olteanu, [Bucureşti], p. 77–85.

Brâncuş 1983 = Gr. Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti.

BDD-A514 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:13 UTC)

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
DBR = Tiberiu Iovan, *Dicţionar bulgar-român*, Bucureşti, 1994.
DÎR = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea.* Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, 1979.
DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965–2010.
Dosoftei, L = Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie, 1679*. Ediţie critică de N. A. Ursu, Iaşi, 1980.
Dosoftei, PV = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*. Ediţie critică de N. A. Ursu, Iaşi, 1974.
Gheţie/Mareş 1974 = Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti.
HSFR = J. Dayre, M. Deanović, R. Maixner, *Hrvatosrpsko-francuski rječnik*. II. dopunjeno izdanje priredio R. Maixner, Zagreb, 1960.
Mareş 1996 = Alexandru Mareş, *O particularitate grafică rar întâlnită în scrierea românească veche: notarea lui /f/ prin* xv *şi* fv, în LR, XLV, 7–12, p. 173–178.
Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, [Bucureşti].
Ursu 1974 = N.A. Ursu, *Notă asupra ediţiei*, în Dosoftei, PV, p. XXIII–LX.

LES ABOUTISSEMENTS DU GROUPE CONSONANTIQUE [xv] DANS LES MOTS ROUMAINS EMPRUNTÉS AU VIEUX SLAVE ET AU SLAVON

(Résumé)

Le groupe consonantique vieux slave ou slavon [xv] est devenu [hv] en roumain. L'évolution du groupe [hv] a été parallèle à celle de [sv]: l'assourdissement de la fricative labio-dentale, par accomodation progressive – [hv] > [hf], [sv] > [sf] – et ensuite la disparition du premier élément du groupe, en règle générale dans le premier cas (*hfală* > *fală*) et rarement dans le second (*sfeşnic* > *feşnic*).

Mots-clés: influence slavonne sur le roumain; interprétation de la graphie cyrillique des textes roumains anciens.

Bucureşti, str. Sf. Voievozi 48–50

BDD-A514 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:00:13 UTC)